

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА

ОТИЧ ДАРІЯ ДМИТРІВНА

УДК 159.923.2

Я-КОНЦЕПЦІЯ ЯК ЧИННИК
КОПІНГ-СТРАТЕГІЙ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ-2014

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі соціальної психології та психотерапії Інституту соціології, психології та соціальних комунікацій Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник – кандидат психологічних наук, доцент
Бушуєва Тетяна Володимирівна,
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова,
професор кафедри соціальної психології та психотерапії Інституту соціології, психології та соціальних комунікацій.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, доцент
Ткачук Таїсія Анатоліївна,
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»,
завідувач кафедри практичної психології;

кандидат психологічних наук, доцент
Юрченко Віктор Іванович,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
директор Педагогічного інституту

Захист дисертації відбудеться “25” червня 2014 р. о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.13 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова за адресою 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано “23” травня 2014 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.В. Долинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. На початку третього тисячоліття прискорюється темп і ускладнюється ритм життя людини, збільшується кількість складних життєвих ситуацій, які їй доводиться долати. У зв'язку з цим у сучасному суспільстві зростає запит на кваліфіковану психологічну допомогу у подоланні складних життєвих ситуацій, а також виникає соціальне замовлення на підготовку психолога, спроможного її надавати. Водночас, здатність психолога до надання психологічної допомоги і підтримки особистості у складних життєвих ситуаціях значною мірою залежить від його вміння самому долати ці ситуації, застосовуючи ефективні стратегії копінг-поведінки, соціальні та особистісні копінг-ресурси. Зважаючи на це, виникає необхідність вдосконалення існуючих підходів до професійної підготовки майбутніх психологів, переорієнтації її змісту та організаційних форм із засвоєння й відтворення ними певного обсягу визначених галузевим стандартом знань, умінь і навичок на актуалізацію їхніх особистісних ресурсів, формування в них здатності до розуміння і вдосконалення власного Я, використання його як інструменту психологічної допомоги.

Увагу сучасних дослідників у галузі психології привертають різні аспекти проблеми подолання студентами-психологами складних життєвих ситуацій, зокрема: психологічні засади дослідження копінг-поведінки особистості (Н.В. Родіна, А.В. Сидоренко, В.М. Чорнобровкін), особливості переживання складних життєвих ситуацій особами юнацького віку (Є.О. Варбан, С.О. Семянова, З.А. Сивогракова), домінуючі копінг-стратегії майбутніх психологів (Ю.П. Поваренков, Ю.Л. Сорокіна та ін.); динаміка змін копінг-стратегій студентів упродовж навчання у ВНЗ (С.В. Харченко, О.М. Юрасова та ін.).

Дослідження чинників копінг-стратегій особистості (О.А. Алексапольський, Н.О. Белорукова, В.О. Бодров, Р.Х. Моос, Д. Нейвон, Е.А. Петрова, Ю.В. Постіякова, О.Б. Подобіна, О.І. Склень, С.А. Хазова, С. Хобфолл та ін.) сприяли визначенню середовищних (зовнішні обставини ситуації) та внутрішніх чинників долаючої поведінки (психологічні особливості людини), найважливішим з яких є Я-концепція (Г.Г. Аванесян, Т.А.Ткачук та ін.).

При дослідженні Я-концепції майбутніх психологів вчені зосереджували свої зусилля на вивченні: психологічних механізмів становлення Я-концепції особистості в процесі онтогенезу (Р. Бернс, І.С. Кон, С.Д. Максименко, Л.М. Співак), особливостей її розвитку в студентів вищих навчальних закладів (О.Є. Гуменюк, Р.В. Каламаж, В.І. Юрченко, О.М. Хлівна та ін.), психологічних умов формування в них позитивної Я-концепції (І.П. Андрійчук, О.Б. Дутчина, З.Л. Становських, Є.В. Чорний та ін.). Однак вплив структурно-змістових характеристик Я-концепції на вироблення копінг-стратегій студентами-психологами цілісно не досліджувався, тоді як саме його вивчення дозволяє їм виробляти ефективні стратегії подолання складних життєвих ситуацій з урахуванням особливостей змісту своєї Я-концепції, а також використовувати ці знання у роботі з клієнтами.

Таким чином, соціальна, теоретична і практична значущість означеної проблеми та її недостатня розробленість у сучасній психологічній науці зумовили вибір теми дисертаційного дослідження „Я-концепція як чинник копінг-стратегій майбутніх психологів”.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження входить до плану науково-дослідної роботи кафедри соціальної психології та психотерапії Інституту соціології, психології та соціальних комунікацій Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Тема дисертації затверджена Вченою радою НПУ імені М.П. Драгоманова (протокол № 8 від 18.02. 2010 р.) та узгоджена у Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 1 від 23.02. 2010 р.).

Мета дослідження полягає у виявленні психологічних особливостей впливу Я-концепції майбутніх психологів на вироблення ними копінг-стратегій у складних життєвих ситуаціях та умов і технологій її розвитку в системі фахової підготовки.

Завданнями дослідження є:

1. Визначити теоретичні підходи до дослідження проблеми Я-концепції як чинника стратегій долаючої поведінки майбутніх психологів.
2. Емпірично вивчити зміст Я-концепції майбутніх психологів, особливості їхніх копінг-стратегій та з'ясувати динаміку змін змісту Я-концепції і копінг-стратегій студентів-психологів у процесі фахової підготовки.
3. Виявити специфіку впливу змісту Я-концепції та її типу у майбутніх психологів на вироблення ними копінг-стратегій.
4. Обґрунтувати, розробити та апробувати комплексну програму розвитку Я-концепції майбутніх психологів як чинника їхніх копінг-стратегій.

Об'єктом дослідження є копінг-стратегії майбутніх психологів та їх чинники.

Предмет дослідження – Я-концепція як чинник копінг-стратегій майбутніх психологів.

Методи дослідження: *теоретичні:* теоретико-методологічний аналіз проблеми, категоріальний аналіз, систематизація наукових літературних джерел, порівняння та узагальнення даних; *емпіричні:* спостереження, опитування, констатувальний та формувальний експерименти; *методи математичної статистики:* кореляційний аналіз (r-Спірмена); t-критерій Стьюдента; S-Джонкіра; методи комп'ютерної обробки експериментальних даних (програма SPSS 17).

Для досягнення поставлених цілей дослідження застосовано також комплекс психодіагностичних *методик*, що охоплював два блоки: 1) методики, які дозволяли виявити психологічні особливості копінг-стратегій майбутніх психологів: SACS (С. Хобфолл), ПСЖС (адаптований Н.Є. Водоп'яною варіант методики В. Янке та Г. Ердманн SVF – 120); 2) методики, що дозволяли визначити зміст структурних компонентів Я-концепції студентів: когнітивного – Особистісний диференціал (Ч. Осгуд, варіант адаптований Є.Ф. Бажиним та О.М. Еткіндом); емоційного – Опитувальник самоставлення (В.В. Столін,

С.Р. Панталеєв), Методика діагностики рівня самооцінки (Н.П. Фетискін, В.В. Козлов, Г.М. Мануйлов), Тест знаходження кількісного вираження рівня самооцінки (С.А. Будассі); поведінкового – Методика для виявлення поведінкових стратегій (Р.Бернс, адаптація О.П. Єлисеєва), Методика визначення рівня суб'єктивного контролю (Є.Ф. Бажин, О.О. Голинка, О.М. Еткінд).

Експериментальна база дослідження – Інститут соціології, психології та соціальних комунікацій Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Учасниками експерименту були 250 студентів-психологів денної форми навчання (I – V курси). Дослідження здійснювалось упродовж 2010 - 2013 років.

Наукова новизна і теоретичне значення дослідження полягають у тому, що:

- *вперше* проведено системне теоретико-експериментальне дослідження Я-концепції як чинника копінг-стратегій майбутніх психологів; визначено зміст структурних компонентів Я-концепції (когнітивного, емоційного, поведінкового) як чинника стратегій долаючої поведінки; визначено особливості впливу Я-концепції майбутніх психологів на обрання ними копінг-стратегій; виділено типи Я-концепцій майбутніх психологів; вивчено психологічні особливості копінг-стратегій студентів-психологів (активної, просоціальної, пасивної, асоціальної); розроблено психологічну модель взаємозв'язку типів Я-концепції та копінг-стратегій майбутніх психологів;

- *уточнено та поглиблено* зміст понять «копінг-стратегія», «Я-концепція майбутніх психологів»; знання про зміст Я-концепції та копінг-стратегії майбутніх психологів, методи їх дослідження і розвитку в студентів у системі професійної підготовки;

- *дістали подальший розвиток* положення теорії копінгу щодо сутності і змісту копінг-поведінки, форми і методи розвивальної роботи зі студентами-психологами.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що структурований і апробований у дисертаційному дослідженні психодіагностичний комплекс та авторська комплексна програма розвитку Я-концепції як чинника копінг-стратегій студентів-психологів у процесі фахової підготовки можуть використовуватись викладачами вищих навчальних закладів при здійсненні психологічного дослідження цих феноменів та при організації навчально-виховної роботи з майбутніми психологами; результати дослідження можуть бути використані для розробки лекційних курсів та семінарських занять з психології у вищих навчальних закладах та доповнення змісту навчальних дисциплін: «Введення у професію», «Вступ до спеціальності», «Психодіагностика», «Основи психокорекції», «Практикум з групової психокорекції», «Психологічні основи адаптації до навчання», «Тренінг спілкування», «Соціально-психологічний тренінг», «Тренінг самопізнання».

Особистий внесок автора. У науковій статті «Змістові особливості Я-концепції як копінг-ресурсу стратегій копінг-поведінки студентів-психологів», написаній у співавторстві з Т.В. Бушуєвою, дисертанту належить характеристика

змісту Я-концепції як ресурсу вироблення майбутніми психологами стратегій долаючої поведінки, а також опис методики проведення експериментального дослідження Я-концепції як ресурсу копінг-стратегій майбутніх психологів (50%).

Впровадження результатів дисертаційного дослідження. Результати дисертаційного дослідження впроваджено у навчально-виховний процес Інституту соціології, психології та соціальних комунікацій Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова (довідка № 07-10/1350 від 24.02. 2014 р.); Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (довідка № 90-н від 10.04. 2012 р.); Житомирського державного університету імені Івана Франка (довідка № 612 від 12.04. 2012 р.); Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка (довідка № 1024/01-55/28 від 25.03. 2014 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні положення і результати дослідження доповідалися та отримали схвалення на 13 Міжнародних конференціях; 11 Всеукраїнських конференціях і семінарах; 1 Регіональній конференції; 1 круглому столі; звітних науково-практичних конференціях Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України (м. Київ, 2010 – 2014 рр.); звітних наукових конференціях викладачів та аспірантів НПУ імені М.П. Драгоманова (Київ, 2009 – 2014 рр.), на засіданнях кафедри практичної психології та психотерапії (2009, 2010 рр.), кафедри соціальної психології та психотерапії (2011 – 2014 рр.).

Публікації. Основний зміст і результати дослідження висвітлені у 20 наукових публікаціях, з яких: 10 статей у провідних вітчизняних фахових виданнях з психології (з них 1 стаття у співавторстві), 2 статті у зарубіжних наукових виданнях, 1 розділ у колективній монографії, 4 матеріали конференцій, 3 статті в інших виданнях.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (285 найменувань, з них 7 іноземними мовами), 11 додатків. Загальний обсяг дисертації 387 сторінок (з них основного тексту 187 сторінок). У роботі міститься 20 таблиць на 14 сторінках, 9 рисунків на 5 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність проблеми, визначено об'єкт, предмет, мету і завдання дослідження, розкрито наукову новизну, теоретичне і практичне значення отриманих результатів, висвітлено відомості про наукову новизну, практичне значення роботи, представлено дані про впровадження, апробацію, публікацію одержаних результатів.

У першому розділі – *«Теоретичні засади дослідження Я-концепції як чинника копінг-стратегій майбутніх психологів»* проаналізовано науково-теоретичні підходи до вивчення копінг-стратегій особистості у контексті дослідження її Я-концепції; визначено чинники копінг-стратегій; виявлено особливості та динаміку їх змін в студентів-психологів у процесі їхньої професійної підготовки.

У психологічній науці склалося три підходи до визначення копінгу: як способу психологічного захисту особистості (Н. Хаан), як схильності особистості до певної відповіді на стрес (Р. Моос; А.Біллінгс та ін.) та як адаптивного динамічного процесу, що залежить від суб'єктивних та об'єктивних умов (Р. Лазарус, С. Фолкман та ін.). Останній підхід розвивається у трьох напрямках: переживання людиною стресу (В.А. Абабков, О.М. Ашаніна, Л.Й. Вассерман, Р. Лазарус та ін.), її адаптації до вимог середовища (А.Г. Маклаков, А.А. Налчаджян, А.А. Реан та ін.) та подолання складних життєвих ситуацій (Л.Ф. Бурлачук, О.Ю. Коржова, А.В. Лібіна, М.Н. Тишкова та ін.). У контексті нашого дослідження найбільш ефективним є останній підхід, який дозволяє визначити копінг як специфічну, потенційно усвідомлювану форму поведінки людини, спрямовану на подолання складних життєвих ситуацій. Процес подолання реалізується за допомогою копінг-стратегій, що виробляються особистістю на основі її копінг-ресурсів, які виступають чинниками копінг-стратегій (А.С. Аведисова, О.М. Ашаніна, М.А. Одинцова, Т.А. Ткачук та ін.).

Ці чинники поділяються дослідниками на зовнішні (середовищні) і внутрішні (фізичні та психологічні). Внутрішні психологічні чинники особистості здійснюють визначальний вплив на вироблення копінг-стратегій (Л.І. Анциферова, Т.Л. Крюкова, А.А. Сімак). До цієї групи чинників належить Я-концепція (Л.М. Грень, Т.І. Губіна, І.Б. Лебедев, С.О. Лігер, О.І. Склень), що виступає продуктом самосвідомості і становить собою складне ієрархічне структуроване утворення, яке включає когнітивний компонент – уявлення людини про себе – Образ Я (О.Є. Гуменюк, К.В. Прокоп'єва, А.В. Фурман), емоційний компонент – оцінка своїх властивостей – самооцінка й самоствалення (Р. Бернс, М.І. Лісіна, Г.М. Прихожан) та поведінковий компонент – особливості поведінки, що детермінуються попередніми складовими і які можна розглядати крізь призму мотиваційної сфери особистості (О.М. Білецький, А.О. Деркач, С.М. Петрова) та локусу контролю (І.П. Андрійчук, В.І. Юрченко, О.М. Шевцова).

У сучасній психологічній науці співіснують протилежні точки зору на вплив змісту компонентів Я-концепції на копінг-стратегії особистості. Так, Н.А. Сирота вважає, що цей вплив є однозначним і безпосереднім, водночас Г.Г. Аванесян наполягає на неоднозначності і опосередкованості цих зв'язків.

Суперечливими є також підходи до оцінки ефективності розвитку копінг-стратегій майбутніх психологів у процесі їх професійної підготовки. Так, О.М. Юрасова зазначає, що на вироблення студентами-психологами ефективних копінг-стратегій значною мірою впливає зміст їхньої професійної підготовки, спрямований на розвиток їхніх особистісних і професійних якостей та набуття ними теоретичних знань і практичних умінь роботи з клієнтами у складних життєвих ситуаціях. Однак Н.В. Дроздова, Л.М. Марковець та З.А. Сивогракова зауважують, що, незважаючи на зростання ефективності подолання студентами-психологами складних життєвих ситуацій з 1 по 5 курс, лише половина випускників ВНЗ обирають ефективні копінг-стратегії. Більшість студентів-психологів долає складні життєві ситуації неконструктивними способами та має обмежений репертуар поведінкових стратегій. Ті ж копінг-стратегії, які сприяють

розв'язанню студентами-психологами складних ситуацій, формуються інтуїтивно та спонтанно, реалізуються методом спроб і помилок. Обираючи копінг-стратегію у складній життєвій ситуації, майбутні психологи керуються не об'єктивними характеристиками ситуації, а власними інтуїтивними рішеннями і не враховують реакцію інших на дії, які вони здійснюють для подолання проблем (Л.М. Марковець).

У процесі дослідження типів копінг-стратегій майбутніх психологів науковці обирають за основу різні критерії: спосіб подолання труднощів та адаптивність (О.М. Юрасова), активність подолання і адаптивність (З.А. Сивогракова). Дослідження динаміки змін копінг-стратегій майбутніх психологів під час їхнього навчання у ВНЗ за допомогою означених критеріїв засвідчило зростання кількості адаптивних копінг-стратегій, зменшення відносно адаптивних і відсутність суттєвих змін неадаптивних копінг-стратегій (О.М. Юрасова і З.А. Сивогракова). Водночас, для оцінки ефективності копінг-стратегій майбутніх психологів важливо було б відстежити динаміку їх змін за критерієм просоціальність, оскільки саме цей критерій зумовлює соціальну спрямованість і схвалюваність копінг-поведінки особистості (С. Хобфолла) і у поєднанні з критерієм активність дозволяє найбільш адекватно і повно визначити, широко охопити особливості копінгу кожної конкретної особистості та виявити залежність цієї динаміки від змін Я-концепції майбутніх психологів. Це і зумовило обрання критеріїв активність і просоціальність за основу при проведенні нами дослідно-експериментальної роботи.

Для виявлення психологічних особливостей вироблення та динаміки змін в майбутніх психологів копінг-стратегій, а також визначення впливу на цей процес змісту Я-концепції було проведено емпіричне дослідження, в основу якого було покладено вище зазначені положення.

У другому розділі – *«Психологічні особливості Я-концепції як чинника вироблення копінг-стратегій у майбутніх психологів»* викладено хід і результати констатувального дослідження Я-концепції майбутніх психологів як чинника вироблення ними копінг-стратегій у складних життєвих ситуаціях. Представлено програму, методики і процедуру дослідження; виявлено особливості копінг-стратегій та змісту компонентів Я-концепції студентів-психологів, які навчаються на різних курсах; виділено типи Я-концепції студентів-психологів; виявлено специфіку впливу змісту Я-концепції майбутніх психологів на вироблення ними копінг-стратегій.

Дослідження психологічних особливостей копінг-стратегій студентів-психологів показало, що для виходу зі складних життєвих ситуацій вони найчастіше використовують малоефективні копінг-стратегії, а саме, пасивну (модель уникання – 56,94%) й асоціальну (модель агресивні дії – 66,03%) і часто не вміють застосовувати ефективні копінг-стратегії (активну (модель асертивні дії – 15,31%), позитивну самомотивацію (14,78 %) та просоціальну (модель вступ до соціального контакту – 18,66%).

В процесі професійної підготовки відбувається зниження вироблення студентами таких ефективних копінг-стратегій, як самомотивація ($t=2,2$ при $p \leq 0,05$), зниження значення ситуації ($t=2,3$ при $p \leq 0,05$), тенденції до зниження

використання просоціальної копінг-стратегії (вступ соціального контакту ($t=2,5$ при $p \leq 0,05$) та пошук соціальної підтримки ($t=2,1$ при $p \leq 0,05$). Водночас, не виявлено зростання з 1 до 5 курсу середніх значень жодної стратегії подолання. Такі результати свідчать про обмеження різноманітності копінг-стратегій у процесі навчання майбутніх психологів.

Узагальнення результатів дослідження Я-концепції майбутніх психологів дозволяє зробити висновок, що змісту її компонентів притаманний цілий ряд негативних характеристик. Зокрема, дослідження уявлень студентів про себе довели, що переважна їх більшість вважає себе пасивними й не вольовими людьми; третина студентів не вважає себе носіями соціально схвалюваних якостей. Результати дослідження емоційного компонента Я-концепції майбутніх психологів свідчать про неузгодженість його змісту: так, хоча у більшості студентів-психологів переважає адекватна професійна самооцінка і високий рівень самоствалення, третина студентів є невпевненими у собі, не вважають себе самостійними, очікують негативного ставлення до себе оточуючих, не сподіваються на схвалення та підтримку інших, що заважає їм вибудовувати соціальні контакти і може виступати перешкодою у їхній майбутній професійній діяльності. 44,49% майбутніх психологів має низький рівень саморозуміння. Це може негативно позначитися на їхній подальшій професійній діяльності, оскільки для того, щоб допомогти клієнту зрозуміти себе, потрібно вміти це робити самому. Узагальнення результатів дослідження поведінкового компонента Я-концепції студентів-психологів засвідчує, що більшість з них спрямовані на співробітництво; соціальна взаємодія для них є важливішою за досягнення мети. Майбутнім психологам притаманний середній рівень інтернальності локусу контролю, що буде сприяти їхньому особистісному зростанню та ефективності майбутньої професійної діяльності, оскільки вони звикли розраховувати у житті на себе, а не на обставини своєї діяльності.

Незважаючи на те, що у ході констатувального дослідження Я-концепції виявлено тенденції до зростання в майбутніх психологів у процесі професійної підготовки оцінки своїх соціально схвалюваних якостей ($t=2,5$ при $p \leq 0,05$), рівня самооцінки ($t=3$ при $p \leq 0,01$) й аутосимпатії ($t=2,5$ при $p \leq 0,05$), ці дані не впливають суттєво на загальну оцінку сформованості змістових компонентів Я-концепції студентів-психологів, яка має цілий ряд негативних характеристик, що перешкоджають студентам-психологам у житті й навчанні, а також можуть негативно вплинути на їхню майбутню професійну діяльність.

Узагальнення результатів констатувального дослідження зумовило висновок, що вироблення стратегій долаючої поведінки залежить від рівня розвитку змісту структурних компонентів Я-концепції. Так, студенти-психологи, які мають низький рівень сформованості компонентів Я-концепції, схильні використовувати менш ефективні копінг-стратегії, ніж студенти з високим рівнем їх сформованості.

Високий рівень розвитку когнітивного компонента Я-концепції студентів-психологів зумовлює вироблення ними активних, просоціальних стратегій подолання. Емоційний компонент Я-концепції майбутніх психологів спричиняє вироблення ними копінг-стратегій різного спрямування й ефективності. Зокрема,

високий рівень й адекватність самооцінки детермінує активну та неагресивну долаючу поведінку. Високий рівень й адекватність професійної самооцінки дозволяє долати негаразди у житті й навчально-професійній діяльності за допомогою стратегії самоствердження. Високий рівень самоставлення студентів-психологів визначає активність долаючої поведінки, а низький – агресивність та силу емоційних переживань й заглиблення у них. Поведінковий компонент Я-концепції майбутніх психологів впливає на вироблення копінг-стратегій різного спрямування, зокрема екстернальний локус контролю визначає агресивність поведінки, її пасивність, а також сконцентрованість на емоційному переживанні складної ситуації. Екстернально-суб'єктивний тип поведінкової стратегії визначає пасивний, а інтернально-суб'єктивний тип – просоціальний характер стратегій подолання. Результати дослідження впливу змісту Я-концепції майбутніх психологів на вироблення ними копінг-стратегій зумовили висновок, що найбільшою мірою на цей процес впливає зміст емоційного компонента.

У ході дослідження виокремлено п'ять типів Я-концепції майбутніх психологів за критеріями: позитивність/негативність, гармонійність/дисгармонійність. Критерій позитивність/негативність дозволяє характеризувати Я-концепцію з позиції глобального самоставлення, самооцінки, самовпевненості і самоповаги. Критерій гармонійність/дисгармонійність дає можливість характеризувати узгодженість між собою і гармонійність поєднання змісту компонентів в цілісну Я-концепцію. Типи Я-концепції майбутніх психологів утворені на основі тих показників її компонентів, які найбільшою мірою визначають вироблення копінг-стратегій студентами-психологами. У когнітивному компоненті це – уявлення про власні вольові якості, в емоційному – глобальне самоставлення, у поведінковому – інтернальність у міжособистісних стосунках.

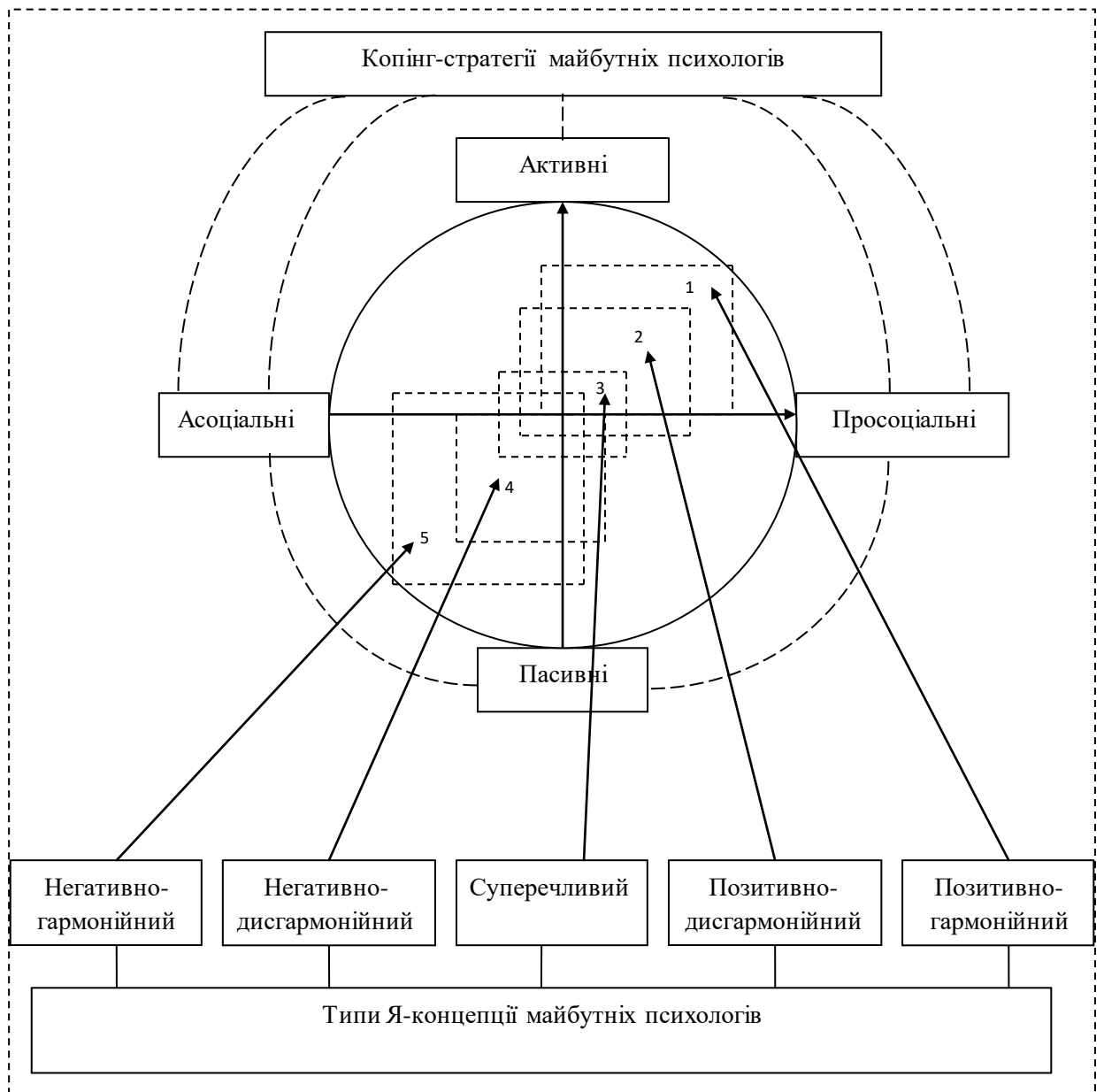
Дослідження впливу типів Я-концепції майбутніх психологів на вироблення ними копінг-стратегій виявило, що негативно-гармонійний тип Я-концепції (19,4 % майбутніх психологів) зумовлює вироблення переважно асоціальних та пасивних копінг-стратегій і майже повну відмову від обрання активних і просоціальних стратегій; негативно-дисгармонійний тип Я-концепції (6,22 % майбутніх психологів) зумовлює високу частоту вироблення асоціальних і пасивних стратегій, низьку частоту обрання просоціальних стратегій і повну відмову від обрання активних стратегій; майбутні психологи з суперечливим типом Я-концепції (35,89 %) у складних життєвих ситуаціях дещо частіше обирають пасивні й асоціальні стратегії подолання ніж активні і просоціальні. Студенти з позитивно-дисгармонійним типом Я-концепції (16,27 %) частіше долають складні ситуації за допомогою просоціальних і активних, і рідше – за допомогою асоціальних і пасивних копінг-стратегій; позитивно-гармонійний тип Я-концепції (22,48 %) зумовлює вироблення майбутніми психологами переважно просоціальних і активних стратегій, низьку частоту обрання асоціальних стратегій і повну відмову від застосування пасивних стратегій подолання (табл. 1).

Домінуючі копінг-стратегії майбутніх психологів, обумовлені типами їхньої Я-концепції (у %)

Копінг-стратегії	Типи Я-концепції майбутніх психологів				
	Позитивно-гармонійний	Позитивно-дисгармонійний	Суперечливий	Негативно-дисгармонійний	Негативно-гармонійний
Активна (асертивні дії)	24,44	20,6	14	0	4,54
Просоціальна (вступ до соціального контакту)	7,78	22,06	14	4,54	11,36
Просоціальна (пошук соціальної підтримки)	36,67	35,29	32,67	22,72	14,79
Пасивна (обережні дії)	13,33	5,88	5,33	9,09	2,27
Пасивна (уникання)	0	1,47	7,33	18,18	19,32
Асоціальна (асоціальні дії)	0	0	4	13,64	15,91
Асоціальна (агресивні дії)	4,44	4,41	14	27,29	29,54
Пряма (імпульсивні дії)	6,67	7,35	2,67	0	0
Непряма (маніпулятивні дії)	6,67	2,94	6	4,54	2,27

Вивчення типів Я-концепції майбутніх психологів та специфіки їх впливу на вироблення ними стратегій долаючої поведінки дозволило нам розробити психологічну модель Я-концепції як чинника копінг-стратегій майбутніх психологів (рис. 1).

Модель відображає залежність цих стратегій від типу їхньої Я-концепції, а також дозволяє простежити динаміку змін стратегій подолання з пасивних і асоціальних на активні й просоціальні. Ця динаміка зумовлена прямолінійною залежністю копінг-стратегій від набуття Я-концепцією більшої позитивності та криволінійною залежністю від її гармонійності–дисгармонійності. Відповідно до цього, негативні типи Я-концепції зумовлюють пасивні та асоціальні копінг-стратегії майбутніх психологів, а позитивні типи Я-концепції – активні й просоціальні стратегії. Зі зростанням позитивності типів Я-концепції відбувається зміна асоціальних і пасивних копінг стратегій майбутніх психологів на просоціальні й активні. Гармонійні типи Я-концепції зумовлюють діаметрально протилежні копінг-стратегії, що відзначаються, з одного боку, найбільшою просоціальністю і активністю, а з іншого навпаки, найбільшою асоціальністю й пасивністю. Дисгармонійні типи Я-концепції зумовлюють менш відмінні між собою копінг-стратегії, які характеризуються помірною просоціальністю й активністю або асоціальністю й пасивністю. Суперечлива Я-концепція зумовлює обрання майбутніми психологами усіх типів копінг-стратегій. Зі зростанням гармонійності Я-концепції посилюється просоціальність, асоціальність активність та пасивність копінг-стратегій, що виробляються студентами у складних життєвих ситуаціях, а зі зростанням дисгармонійності вираженість проявів цих стратегій зменшується. При суперечливій Я-концепції студенти частіше обирають асоціальні й пасивні копінг-стратегії, але частота їх вироблення не небагато перевищує частоту вироблення ними просоціальних і активних копінг-стратегій.

Умовні позначення: копінг-стратегії, властиві майбутньому психологу з типом Я-концепції:

1 – позитивно-гармонійним; 2 – позитивно-дисгармонійним; 3 – суперечливим; 4 – негативно-дисгармонійним; 5 – негативно-гармонійним.

Рис. 1. Модель Я-концепції майбутніх психологів як чинника вироблення ними копінг-стратегій

Виявлення специфіки впливу змісту Я-концепції майбутніх психологів на вироблення ними копінг-стратегій дозволяє розробити психологічну програму розвитку змісту компонентів їхньої Я-концепції, що відповідно сприятиме зміні їх копінг-стратегій.

У третьому розділі – «Психологічне забезпечення розвитку Я-концепції майбутніми психологами як чинника вироблення стратегій долаючої поведінки» представлено комплексну програму розвитку Я-концепції як чинника копінг-

стратегій майбутніх психологів, викладено хід і результати формувальної дослідно-експериментальної роботи з розвитку Я-концепції студентів як чинника їхніх стратегій долаючої поведінки, запропоновано методичні рекомендації для майбутніх психологів з підвищення потенціалу Я-концепції та ефективності стратегій долаючої поведінки з урахуванням особливостей їхньої Я-концепції.

Розробляючи комплексну програму розвитку Я-концепції, ми ґрунтувалися на гуманістичному (Г.О. Балл, О.В. Брушлинський, А. Маслоу) та особистісно зорієнтованому (І.Д. Бех, Л.А. Блонський), діалогічному (М.М. Бахтін, В.С. Біблер, В.О. Медінцев, І.В. Михайлюк, Л.Н. Столович) підходах. Ефективність розвивальної роботи зі студентами-психологами забезпечувалася обранням за її основу принципів: гуманізму, науковості, адекватного реагування на виявлення причин та умов виникнення психічних явищ, а також включення в навчальний процес активних методів формування особистості, які виступають провідними психолого-педагогічними умовами ефективного формування Я-концепції у процесі професійної підготовки майбутніх психологів (І.П. Андрійчук, Н.М. Бамбурак, Р.В. Каламаж, О.М. Хлівна).

При визначенні особливостей і умов формування Я-концепції майбутніх психологів ми ґрунтувалися на ідеї, що цей процес набуде ефективності, якщо спрямувати його на забезпечення позитивної динаміки розвитку змісту всіх структурних компонентів Я-концепції: когнітивного, емоційного та поведінкового. При розробці методики й програми формувального експерименту враховано результати проведеного констатувального дослідження, які засвідчили необхідність розвитку, перш за все, таких складових змісту Я-концепції, як уявлення про наявний і бажаний рівні розвитку особистісних та вольових рис й активності майбутніх психологів, підвищення рівня особистісної самооцінки, самоповаги, аутосимпатії, очікуваного позитивного ставлення інших, самовпевненості, саморозуміння.

Формувальний експеримент проводився на базі Інституту соціології, психології та соціальних комунікацій Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. У дослідно-експериментальній роботі брали участь студенти-психологи III курсу, розподілені на експериментальну та контрольну групи (по 27 осіб в кожній, які під час занять були поділені на 2 підгрупи по 13 і 14 чоловік). Такий підхід до обрання учасників експерименту зумовлений тим, що в студентів-третьокурників було виявлено найнижчі показники Я-концепції, що, на думку Е.Ф. Зеєра, О.А. Столярчук, Ю.Є. Шилова, зумовлюється кризою професійних експектацій. Комплексна програма розвитку Я-концепції як чинника копінг-стратегій майбутніх психологів охоплювала 10 занять тривалістю 2,5 – 3 год. кожне, 1 раз на 2 тижні впродовж VI навчального семестру. Експериментальна робота проводилася в рамках психологічного гуртка, який діяв відповідно до плану формувального експерименту. На початку експериментальної роботи проводилося попереднє тестування, після її завершення – підсумкове тестування.

Комплексна програма розвитку Я-концепції як чинника копінг-стратегій майбутніх психологів містила лекційні заняття, тренінг та індивідуальні домашні завдання. Метою лекційних занять було формування і закріплення відповідних

теоретичних знань, зміст яких структуровано на основі аналізу наукових джерел з проблеми Я-концепції майбутніх психологів та її впливу на вироблення ними копінг-стратегій. Метою тренінгу було створення оптимальних умов для розвитку змісту Я-концепції студентів шляхом активізації процесів їхнього самоусвідомлення, самоспостереження, самопізнання, самоаналізу, саморозуміння, самоконтролю та формування навичок емоційної й поведінкової саморегуляції. Основними методами роботи були: групова дискусія (тематична та інтеракційна), мозковий штурм, ігрові методи (ситуативно-рольові, імітаційні та ділові ігри), методи, спрямовані на розвиток соціальної перцепції, тілесно-орієнтовані й медитативні техніки, психогімнастичні й пантомімічні вправи, метод психомалюнку, арт-терапевтичні методи (І.В. Вачков, Т.С. Яценко). В рамках розвивальної роботи майбутнім психологам також були запропоновані індивідуальні домашні завдання, метою яких було закріплення та перевірка отриманих знань, розвиток уявлень про себе, підвищення рівня самооцінки, самоствалення, самоповаги, сприяння усвідомленню ставлення до себе інших, вибір моделі поведінки відповідно до цього ставлення та її реалізація.

Загалом після реалізації розвивальної програми в студентів експериментальної групи виявлено позитивні зміни (якісні та кількісні) щодо підвищення рівня розвитку змісту Я-концепції та вироблення ними більш ефективних копінг-стратегій. Зокрема, у змісті когнітивного компонента Я-концепції майбутніх психологів зросли рівні реальної та ідеальної оцінок, а також виявилась тенденція до зростання рівня реальної сили, тобто сформувалися уявлення про себе як про вольову особистість, яка має позитивні особистісні якості; у змісті емоційного компонента виявлено зростання показників самоствалення, самоповаги, самоінтересу й саморозуміння, тенденція до підвищення особистісної самооцінки. Аналіз результатів дослідження поведінкового компонента Я-концепції засвідчив, що кількість осіб з високими показниками інтернальності локусу контролю невдач зменшилася з 18,52 % до 3,7 %, а з середніми показниками зросла з 70,37 % до 77,78 %. Це свідчить про зменшення кількості студентів, схильних звинувачувати у власному неуспіху інших, й зростання кількості тих, які покладають відповідальність за невдачі на себе, а таким чином, можуть їх виправляти.

Отримані результати засвідчили якісні зміни у показниках типів Я-концепції майбутніх психологів. Зокрема, після проведеної розвивальної роботи серед студентів експериментальної групи зросла кількість осіб з позитивно-гармонійним та з негативно-дисгармонійним типам и Я-концепції (останнє відбулося за рахунок зменшення показників негативно-гармонійного типу). Такі показники вважаємо виявленням тенденції до позитивної динаміки змін у змісті Я-концепції майбутніх психологів і набуття нею більшої позитивності загалом, що сприятиме зростанню кількості студентів, які вироблятимуть у складних життєвих ситуаціях більш продуктивні копінг-стратегії (табл. 2).

Таблиця 2

Типи Я-концепції у студентів експериментальної та контрольної груп до і після формувального експерименту (у %)

Типи Я- концепції	Експериментальна група		t-крит.	Контрольна група		t-крит.
	до експерименту	після експерименту		до експерименту	після експерименту	
Позитивно-гармонійний	22,22	37,04	-2,126*	25,93	29,63	- 1
Позитивно-дисгармонійний	14,81	7,41	1	14,81	11,11	1
Негативно-гармонійний	22,22	11,11	1,803	18,52	22,22	- 1
Негативно-дисгармонійний	7,41	22,22	-2,126*	11,11	7,41	1
Суперечливий	33,33	22,22	1,803	29,63	29,63	-

*– рівень значущості $p \leq 0,05$

Результати дослідження рівнів вираженості копінг-стратегій майбутніх психологів засвідчили, що зросли кількісні показники високого рівня просоціальної копінг-стратегії (вступ до соціального контакту (з 11,11% до 18,52 %)) й намітились тенденції до зростання активної (з 22,22 % до 29,63 %) і зниження пасивної (уникання (з 18,52 % до 7,41 %)) й асоціальної копінг-стратегій (агресивні та асоціальні дії (з 18,54 % й 11,11 % до 7,41 % відповідно)), що зумовило у студентів експериментальної групи більш активне вирішення життєвих ускладнень, підвищення самоконтролю і контролю над ситуацією, використання її для особистісного розвитку; зниження агресії, маніпулювання іншими, самозвинувачення й жалості до себе, застрягання на проблемі, відчуття безпорадності. У контрольній групі змін копінг-стратегій не виявлено.

У цілому можна стверджувати, що усі прийоми та засоби експериментального впливу виявилися ефективними й адекватними до мети та основних завдань дисертаційного дослідження. Це засвідчує динаміка змін змістових параметрів Я-концепції та рівнів вираженості копінг-стратегій майбутніх психологів в експериментальній групі порівняно з контрольною після завершення експерименту.

Узагальнення результатів дослідження дозволяє зробити висновок щодо ефективності проведеної роботи з розвитку змісту компонентів Я-концепції як чинника вироблення майбутніми психологами копінг-стратегій, а також запропонувати методичні рекомендації щодо їх розвитку на основі надання інформаційної та емоційної підтримки студентам-психологам у професійній ідентифікації та розвитку складових змісту їхньої Я-концепції шляхом їх актуалізації у проблемних життєвих ситуаціях, формування у майбутніх фахівців навичок орієнтації у цих ситуаціях, стимулюванні їх до самопізнання, особистісної й професійної самореалізації, прийняття себе як фахівця-психолога.

Узагальнення результатів дисертаційного дослідження дало можливість сформулювати загальні висновки.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та експериментальне вивчення особливостей змісту Я-концепції майбутніх психологів як чинника вироблення ними копінг-стратегій, яке виявилось у дослідженні особливостей розвитку змісту Я-концепції та копінг-стратегій студентів-психологів, виділенні типів Я-концепції студентів-психологів, які зумовлюють вироблення ними стратегій подолання складних життєвих ситуацій, розробці психологічної моделі Я-концепції майбутніх психологів як чинника вироблення копінг-стратегій, обґрунтуванні, апробації та впровадженні комплексної програми розвитку Я-концепції як чинника копінг-стратегій майбутніх психологів, а також виробленні методичних рекомендацій майбутнім психологам щодо підвищення потенціалу їхньої Я-концепції та ефективності стратегій долаючої поведінки у складних життєвих ситуаціях.

1. У сучасній психології існує ряд наукових підходів до обґрунтування сутності копінгу, серед яких найбільш розповсюдженими є розуміння його: як способу психологічного захисту особистості, як схильності особистості до певної відповіді на стрес та як адаптивного динамічного процесу подолання складних життєвих ситуацій. Обрання за основу останнього підходу дозволило визначити копінг як специфічну, потенційно усвідомлювану форму поведінки людини, спрямовану на подолання складних життєвих ситуацій, що реалізується за допомогою копінг-стратегій. Психологічними чинниками вироблення особистістю копінг-стратегій є: об'єкти (цілі), стани, особистісні та енергетичні характеристики, котрі або самі по собі є необхідними для виживання, або слугують засобами досягнення особисто значущої мети. Чинники поділяються на зовнішні (середовищні) і внутрішні (фізичні та психологічні). До останньої групи належить Я-концепція, яка становить собою складне ієрархічне структуроване утворення, що відображає знання людини про себе, оцінку власних властивостей та особливостей поведінки, детерміновані ними. Змістовими характеристиками Я-концепції є: образ Я (когнітивний компонент), особистісна й професійна самооцінки, самоставлення (емоційний компонент), локус контролю та домінуюча поведінкова стратегія (поведінковий компонент).

2. Різний рівень розвитку змісту та узгодженості між собою компонентів Я-концепції майбутніх психологів зумовлює такі їхні психологічні характеристики, згідно з якими більшість студентів, вважаючи себе не активними, не вольовими й не маючими соціально бажаних якостей, проявляють водночас аутосимпатію, самовпевненість, самоповагу і позитивно оцінюють себе як майбутніх професіоналів. Характеристики змісту Я-концепції майбутніх психологів суттєво не змінюються у процесі професійної підготовки, крім підвищення рівня особистісної самооцінки та тенденцій до позитивної динаміки аутосимпатії й уявлень про власні особистісні якості.

3. За критеріями позитивність-негативність та гармонійність-дисгармонійність видяються п'ять типів Я-концепції майбутніх психологів як чинника вироблення ними стратегій подолання. Позитивно-гармонійний тип Я-

концепції має лише кожен п'ятий студент-психолог. Домінуючим типом Я-концепції студентів-психологів є суперечливий, а найменш вираженим – негативно-дисгармонійний тип.

4. Для подолання складних життєвих ситуацій майбутні психологи найчастіше використовують пасивну (обережні дії) й асоціальну (агресивні дії) стратегії. Активна (асертивні дії) та пасивна (уникання) копінг-стратегії мають середній рівень вираженості. Найрідше застосовується просоціальна копінг-стратегія (вступ до соціального контакту). У складних життєвих ситуаціях майбутні психологи використовують обмежений спектр стратегій подолання. Динаміка змін копінг-стратегій студентів-психологів у процесі професійної підготовки характеризується зниженням частоти застосування таких копінг-стратегій, як пошук соціальної підтримки, зниження суб'єктивного значення ситуації, антиципуюче уникання, самозвинувачення, тенденцією до зменшення використання просоціальної копінг-стратегії та позитивної самомотивації. При цьому не зростає частота вироблення жодної іншої копінг-стратегії. Це свідчить про те, що у студентів-психологів відбувається зменшення різноманітності копінг-стратегій з 1 до 5 курсів.

5. Специфіка впливу змісту компонентів Я-концепції на вироблення копінг-стратегій майбутніми психологами виявляється у тому, що високий рівень їх розвитку сприяє виробленню активних, просоціальних стратегій, а низький – пасивних й асоціальних. Компоненти Я-концепції різною мірою впливають на вироблення майбутніми психологами копінг-стратегій. Найбільший вплив на процес подолання здійснює емоційний компонент Я-концепції. Так, високий рівень розвитку змісту емоційного компонента Я-концепції сприяє застосуванню у складних життєвих ситуаціях активної копінг-стратегії, а низький рівень розвитку цього компонента – уникненню вирішення проблем, агресивній й асоціальній поведінці, самозвинуваченню та відчуттю безпорадності; високий рівень розвитку змісту когнітивного компонента Я-концепції зумовлює використання активних, просоціальних стратегій, а низький – пасивної та асоціальної стратегій; високий рівень розвитку змісту поведінкового компонента Я-концепції майбутніх психологів зумовлює вироблення просоціальних (вступ до соціального контакту, пошук підтримки), а низький – асоціальних (агресивні та асоціальні дії) стратегій подолання.

6. Провідною характеристикою типу Я-концепції як чинника вироблення копінг-стратегій студентами-психологами є позитивність/негативність її змісту, яка зумовлює домінуючі типи копінг-стратегій, а гармонійність/дисгармонійність змісту Я-концепції сприяє посиленню інтенсивності цього каузального впливу. Позитивно-гармонійний тип Я-концепції визначає обрання майбутніми психологами активної і просоціальної копінг-стратегій і майже повну відмову від реалізації пасивних і асоціальних копінг-стратегій. У студентів з позитивно-дисгармонійним типом Я-концепції домінуючими також є активні й просоціальні копінг-стратегії, хоча при цьому використовуються і пасивні та асоціальні. Негативно-гармонійний тип Я-концепції зумовлює вироблення майбутніми психологами переважно пасивних і асоціальних стратегій долаючої поведінки і майже майже повну відмову від використання активних і просоціальних копінг-

стратегій. Студенти з негативно-дисгармонійним типом Я-концепції реалізують переважно пасивні й асоціальні копінг-стратегії, хоче нерідко вдаються також до використання активних і просоціальних стратегій долаючої поведінки. Суперечливий тип Я-концепції зумовлює використання майбутніми психологами майже рівною мірою як активних і просоціальних, так і пасивних і асоціальних копінг-стратегій.

7. Розроблена психологічна модель Я-концепції як чинника вироблення студентами-психологами копінг-стратегій відображає залежність типу Я-концепції від рівня розвитку змісту її компонентів, а також динаміку змін копінг-стратегій з пасивних і асоціальних на активні і просоціальні залежно від набуття Я-концепцією більшої позитивності і гармонійності. Основою програми з розвитку змісту Я-концепції як чинника копінг-стратегій майбутніх психологів став розвиток системоутворюючих змістових її характеристик, а саме уявлень про наявний і бажаний рівні розвитку особистісних та вольових рис й активності майбутніх психологів, особистісної самооцінки, саморозуміння, самоповаги, аутосимпатії, очікуваного позитивного ставлення інших, самовпевненості та інтернальності у міжособистісних відносинах.

Релізація запропонованої комплексної програми розвитку Я-концепції як чинника копінг-стратегій забезпечує позитивну динаміку вираженості типів Я-концепції до більшої позитивності і узгодженості компонентів Я-концепції майбутніх психологів. Такі зміни у змісті Я-концепції студентів-психологів сприяють розширенню спектра стратегій подолання, виробленню більш активних і просоціальних копінг-стратегій і зменшенню використання пасивних й асоціальних.

Розроблені методичні рекомендації спрямовані на допомогу майбутнім психологам у підвищенні потенціалу Я-концепції та ефективності стратегій долаючої поведінки у складних життєвих ситуаціях.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів аналізу проблеми Я-концепції як чинника копінг-стратегій майбутніх психологів. Перспективи подальшої науково-дослідної роботи вбачаємо у дослідженні психологічних механізмів впливу Я-концепції на вироблення копінг-стратегій працюючих психологів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Наукові статті у фахових виданнях:

1. Отич Д. Сучасні психологічні підходи до класифікації копінг-стратегій / Дарія Отич // Педагогіка і психологія професійної освіти: наук.-метод. журнал. – 2009. – № 5. – С. 159-167.

2. Отич Д.Д. Критерії класифікації стратегій долаючої поведінки в психології / Д.Д. Отич // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки: зб. наук. праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова. – 2010. – № 31 (55). – С. 61-67.

3. Отич Д.Д. Чинники копінг-стратегій особистості в складних життєвих ситуаціях / Д.Д. Отич // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. Серія: Психологічні науки. – Чернігів: ЧДПУ. – 2010. – Т.2., Вип. 82. – С. 104-108.

4. Отич Д.Д. Аналіз психологічних підходів до визначення Я-концепції / Д.Д. Отич // Актуальні проблеми психології: Психологія особистості. Психологічна допомога особистості / за ред. С.Д. Максименка, М.В. Папучі. – Київ, 2011. – Том 11. – Вип. 4. – Ч. 2. – С. 119-126.

5. Отич Д.Д. Результати емпіричного дослідження когнітивного компонента Я-концепції майбутніх психологів // Науковий вісник Чернівецького університету. Серія: Педагогіка та психологія. – Чернівці: Чернівецький нац. у-т. – 2011. – Вип. 573. – С. 122-127.

6. Отич Д.Д. Динаміка змін змісту Я-концепції майбутніх психологів у процесі професійної підготовки / Д.Д. Отич // Педагогіка і психологія: Вісник НАПН України. – К.: Педагогічна преса. – 2012. – № 4. – С. 75-80.

7. Отич Д.Д. Змістові особливості Я-концепції як копінг-ресурсу стратегій копінг-поведінки студентів-психологів / Т.В. Бушуєва, Д.Д. Отич // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 12: Психологічні науки: зб. наук. праць. – К. НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. – № 37 (61). – С. 312-317.

8. Отич Д.Д. Результати психологічного дослідження змісту емоційного компонента Я-концепції майбутніх психологів / Д.Д. Отич // Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – К. – 2012. – Т. XIV, Ч. 3. – С. 261-267.

9. Отич Д.Д. Теоретичні засади розробки програми психологічної корекції Я-концепції як чинника копінг-стратегій майбутніх психологів / Д.Д. Отич // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія: Педагогіка і психологія: зб. статей. – Ялта: РВВ КГУ – 2012. – Вип. 36., Ч. 1. – С. 149-154.

10. Отич Д.Д. Динаміка копінг-стратегій майбутніх психологів / Д.Д. Отич // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. – Чернігів: ЧНПУ – 2013. – Вип. 114 – С. 145-151.

Зарубіжні видання:

11. Otych D. El contenido del auto-concepto de los estudiantes de psicología y su impacto en las estrategias para la superación de su comportamiento / Daria Otych // <http://atlante.eumed.net/contenido-auto-concepto-estudiantes-psicologia/>

12. Отич Д.Д. Психологічні особливості копінг-стратегій студентів-психологів / Д.Д. Отич // Potrzeby człowieka współczesnego i ich zaspokajanie. – Stalowa Wola: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu, 2013.– S. 253-279.

Розділ монографії:

13. Отич Д.Д. Психотехнології розвитку компонентів Я-концепції майбутніх психологів як чинника вироблення ними стратегій долаючої поведінки / Д.Д. Отич // Практична психологія в системі вищої школи: колективна монографія / за ред.: Т.В. Бушуєвої, С.О. Ставицької. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова. – 2012. – С. 222-234.

Матеріали конференцій:

14. Отич Д.Д. Психологічна сутність копіngu / Д.Д. Отич // Наука, освіта, суспільство очима молодих: Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції. – Рівне, 2010. – Ч. 1. Психолого-педагогічний напрям. – С. 183.

15. Отич Д.Д. Сучасні психологічні підходи до розуміння сутності індивідуальності / Д.Д. Отич // Педагогічна майстерність як система професійних і мистецьких компетентностей: зб. матеріалів VII педагогічно-мистецьких читань пам'яті проф. О.П. Рудницької / за ред. О.М. Отич. – Чернівці: Зелена Буковина, 2010. – С. 223-226.

16. Отич Д.Д. Психологічні підходи до розуміння сутності копінгу / Д.Д. Отич // Педагогічна майстерність як система професійно-мистецьких компетентностей: Матеріали звітної наукової конференції Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України за 2009 рік. – Вінниця: ТОВ фірма „Планер”, 2010. – С. 98-100.

17. Отич Д.Д. Динаміка змістових характеристик Я-концепції майбутніх психологів у процесі професійної підготовки / Д.Д. Отич // Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету: зб. наук. праць звітної наукової конференції викладачів університету за 2011 рік, 9-10 лютого 2012 р. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. – Ч 2. – С. 67-68.

Інші видання:

18. Отич Д.Д. Психологічна корекція неефективних стратегій професійного самовизначення старшокласників на основі досвіду успішних науковців і політичних діячів України / Д.Д. Отич // Педагогічна майстерність як система професійних і мистецьких компетентностей: зб. матеріалів VI Мистецько-педагогічних читань пам'яті проф. О.П. Рудницької. – Чернівці: Зелена Буковина, 2010. – С. 330-336.

19. Отич Д.Д. Змістові характеристики Я-концепції студентів психологічних факультетів вищих педагогічних навчальних закладів / Д.Д. Отич // Педагогічна майстерність як система професійних і мистецьких компетентностей: зб. матеріалів IX Міжнародних педагогічно-мистецьких читань пам'яті проф. О.П. Рудницької / гол. ред.: І.А.Зязюн. – Вип. 3 (7). – Чернівці: Зелена Буковина, 2011. – С. 336-373.

20. Отич Д.Д. Копінг-стратегії студентів-психологів у складних життєвих ситуаціях педагогічної взаємодії у вищому навчальному закладі / Д.Д. Отич // Психологічні та педагогічні проблеми педагогічної дії: зб. наук. праць: у 2-х. ч. / за наук. ред. В.В.Рибалки, Е.О. Помиткіна. – Харків: НТУ «ХП», 2012. – Ч. 1. – С. 280-288.

АНОТАЦІЇ

Отич Д.Д. Я-концепція як чинник копінг-стратегій майбутніх психологів. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, 2014.

Дисертація присвячена дослідженню впливу Я-концепції на вироблення майбутніми психологами копінг-стратегій. Здійснено теоретичний аналіз наукових підходів до вивчення зазначеної проблеми в зарубіжній і вітчизняній психології, визначено зміст Я-концепції та копінг-стратегій студентів-психологів, обґрунтовано критерії, показники та рівні розвитку змісту компонентів Я-концепції майбутніх психологів.

Експериментально досліджено психологічні особливості змісту Я-концепції майбутніх психологів, особливості їхніх копінг-стратегій та з'ясовано динаміку змін копінг-стратегій та змісту Я-концепції студентів-психологів у процесі професійної підготовки. Виділено типи Я-концепції як чинника копінг-стратегій студентів-психологів. Виявлено специфіку впливу змісту Я-концепції та її типу у майбутніх психологів на вироблення ними копінг-стратегій. Розроблено модель Я-концепції як чинника копінг-стратегій майбутніх психологів.

Доведено ефективність та необхідність впровадження програми розвитку Я-концепції з метою оптимізації копінг-стратегій майбутніх психологів, розроблено методичні рекомендації для майбутніх психологів з метою з підвищення потенціалу Я-концепції та ефективності стратегій долаючої поведінки

Ключові слова: Я-концепція, копінг, копінг-стратегії, тип Я-концепції, динаміка, комплексна програма, розвиток Я-концепції.

Отыч Д.Д. Я-концепция как фактор копинг-стратегий будущих психологов. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 2014.

Диссертация посвящена исследованию влияния Я-концепции на выработку будущими психологами копинг-стратегий. Осуществлен теоретический анализ научных подходов к изучению данной проблемы в зарубежной и отечественной психологии. Определено содержание Я-концепции и копинг-стратегий студентов-психологов. Обоснованы критерии (представления о реальных и желаемых личностных качествах, личностная и профессиональная самооценка, самоотношение, субъективный контроль, поведенческие стратегии), показатели (реальная оценка, сила, активность; идеальная оценка, сила, активность; высота и адекватность личностной и профессиональной самооценки; уровень глобального самоотношения, уровень самоотношения, которое дифференцируется на самоуважение, аутосимпатию, самоинтерес и ожидаемое отношение к себе, уровни конкретных действий относительно собственного Я; типы поведенческих стратегий; уровень субъективного контроля) и уровни (высокий, средний, низкий) развития содержания компонентов Я-концепции будущих психологов.

Експериментально дослідовано психологічні особливості змісту Я-концепції майбутніх психологів, особливості їхніх копінг-стратегій та в'ясовано динаміку змін стратегій долаючого поведіння та змісту Я-концепції студентів-психологів у процесі професійної підготовки. Виділено типи Я-концепції (позитивно-гармонічна, позитивно-дисгармонічна, протирічлива, негативно-дисгармонічна, негативно-гармонічна) як фактора копінг-стратегій студентів-психологів. Виявлено

специфика влияния содержания Я-концепции и ее типа у будущих психологов на выработку ими копинг-стратегий. Разработана модель Я-концепции как фактора копинг-стратегий студентов-психологов, которая отображает зависимость её типа от уровня развития содержания Я-концепции, а также динамику изменения копинг-стратегий с пассивных и ассоциальных на активные и просоциальные в зависимости от приобретения Я-концепцией большей гармоничности и позитивности.

Доказана эффективность и необходимость внедрения программы развития Я-концепции будущих психологов как фактора оптимизации их копинг-стратегий. Программа состоит из тренинговых занятий и индивидуальных домашних заданий, направленных на развитие представлений студентов-психологов о себе, повышение их личностной самооценки и самоотношения, содействие формированию интернального локуса контроля.

Разработаны методические рекомендации для будущих психологов с целью повышения потенциала Я-концепции и эффективности стратегий преодолевающего поведения

Ключевые слова: Я-концепция, копинг, копинг-стратегии, тип Я-концепции, динамика, комплексная программа, развитие Я-концепции.

Otych D.D. Self-concept as a factor of coping-strategies the future psychologists. - Manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the candidate of psychological sciences on a speciality 19.00.07 – pedagogical and developmental psychology. – National Pedagogical University named N.P. Dragomanov, Kiev, 2014.

The dissertation is devoted to the investigation of the influence of self-concept to develop coping-strategies for future psychologists. The theoretical analysis of scientific approaches to the study of the problem in the foreign and national psychology, defining the content of self-concept and coping strategies for psychology students, the criteria's, indicators and levels of content components of self-concept for future psychologists.

It has been investigated experimentally the psychological characteristics of the content of self-concept for future psychologists, their coping strategies and the dynamics of change found coping strategies and content of self-concept psychology students during training. Highlight the types of self-concept as a factor in coping strategies psychology students. The specific is impact of the content of self-concept and the type of future psychologists to develop their coping strategies. It has been worked up a model of self-concept as a factor in coping strategies for future psychologists.

It is substantiated the effectiveness and necessity of the program of self-concept to optimize the coping strategies of future psychologists. It is developed methodical recommendations for future psychologists the capacity of self-concept and effectiveness of strategies coping-behaviour.

Keywords: self-concept, coping, coping strategy, self-concept type, dynamics, comprehensive program, development of the self-concept .